

ЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОСИСТЕМ

УДК 911+504.03

А. Н. НЕКОС, д-р геогр. наук, проф., **О. К. КРАВЧЕНКО**
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61022 Харків, майдан Свободи, 6
ak.kravchenko@mail.ru

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛИХ МІСТ

Малі міста являють собою специфічну соціо-економіко-екологічну урбосистему. Історія малих міст обумовила напрямки їх сучасного розвитку та функціонування. Недостатнє використання внутрішнього потенціалу малих міст Харківської області призводить до втрати населення працездатного віку. Досягненню сталого розвитку малих міст сприятиме інтегральна соціо-економіко-екологічна оцінка та прийняття оптимальних управлінських рішень.

Ключові слова: малі міста, показники, інтегральна оцінка, сталий розвиток.

Некос А. Н., Кравченко А. К. ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ

Малые города представляют собой специфическую социо-экономико-экологическую урбосистему. История малых городов обусловила направления их современного развития и функционирования. Недостаточное использование внутреннего потенциала малых городов Харьковской области приводит к потере населения трудоспособного возраста. Достижению устойчивого развития малых городов будет способствовать интегральная социо-экономико-экологическая оценка и принятие оптимальных управленческих решений.

Ключевые слова: малые города, показатели, интегральная оценка, устойчивое развитие

Nekos A. N., Kravchenko A. K. MODERN HISTORY OF THE FORMATION AND STUDY OF SMALL TOWNS

Small cities are the specific socio-economic and environmental urbosystem. The history of small cities has led to areas of modern development and functioning. Lack of inner potential of small cities of Kharkiv region leads to loss of working-age population. Achieving sustainable development of small cities promote integrated socio-economic and environmental assessment and making optimal management decisions.

Keywords: small cities, performance, integrated assessment, sustainable development

Вступ

Постановка проблеми. Міста – це унікальні, багатогранні, що створені людиною, утворення, що цікавлять науковців з давніх-давен. Про них багато вже написано як науково-популярних видань, так і наукових фундаментальних праць. Місто – скупчення людей, що займають таке положення в управлінських або торговельних структурах суспільства, яке дозволяє їм контролювати розподіл усіх видів ресурсів – природних, економічних, трудових, політичних та культурних [1]. Основними відмінними рисами міст можна вважати зовнішні ознаки – створену людиною інфраструктуру:

різноманітну багатопверхову забудову, розгалужену транспортну мережу, переважання площ з штучним покриттям над природними територіями, а також соціальні ознаки: значна щільність населення, зайнятого у виробничій та невиробничій сферах, розвинута сфера соціальних послуг, освіта, охорона здоров'я, культурні заклади та рівень благоустрою території. Сучасні міста є компактним просторовим угрупованням поселень (мікрорайонів), о'б'єднаних в єдине ціле інтенсивним виробництвом, трудовими, культурно-побутовими, рекреаційними зв'язками і транспортною мережею. Місто формується на основі природних

екосистем, які змінюються і функціонують під впливом антропогенних факторів. Таким чином, місто – це комплексна система до складу якої входять:

- урбоєкосистема – змінена під впливом людини природна екосистема міста;
- соціальна підсистема – функціонально диференційована сукупність людей – соціосфера;
- економічна підсистема – сукупність економічних зв'язків;
- промисловий комплекс або техносфера [2].

Сучасне місто представляє собою єдиний комплекс рівнозначних компонентів, тобто систему, розвиток якої підпорядкований певним закономірностям: природним, технічним, суспільним, економічним, екологічним. В містах формується багатогранний промисловий, науковий, культурний потенціал будь-якої держави. Життя та функціонування мешканців міст забезпечене високими показниками урбостандартів, що значно відрізняється від рівня життя сільського населення.

Окремим питанням є дослідження історії формування та сучасного функціонування малих міст. Адже, малі міста України (міста з населенням до 50 тис. чол.)

Аналіз останніх досліджень

Обговорюючи проблему історії та сучасного розвитку малих міст, слід зазначити, що науковці досліджували найрізноманітніші аспекти функціонування малих міст: питання класифікації малих міст, соціально-економічного розвитку, управління розвитком та стратегічного планування, містобудівної ситуації. Це такі вітчизняні вчені, як Н. Складарук (2003), Б. Хархаліс (2004), Н. Пушкарьова (2006), Н. Кукса (2006), Е. Зінь (2007), М. Кушниренко (2008), І. Боршош (2009), Т. Дерун (2009), Н. Глинський (2009), А. Артеменко (2010), А. Прищепа (2011), І. Ладигіна та Ю. Шкодовський (2002), Я. Вовчук (2013), М. Клименко (1996, 2006, 2008), О. Дмитрук (2004), Г. Денисик О. Бабчинська (2006). Серед закордонних вчених, які розглядали ці питання у своїх працях можна назвати – Дж. Бенко (1993), О. Станек, П. Староста, В. Столбов (2001), І. Транькова, А. Саприкіна (2011), Б. Посацький (1997).

є найчисленнішою групою міст за кількісним складом, більшість з них є адміністративними центрами районів. З малими містами України безпосередньо пов'язане життя майже 22 млн. міських та сільських жителів [3].

Огляд наукових джерел показав, що більшість науковців приділяють увагу дослідженню середніх і великих міст, зосереджуючи свою увагу на вивченні соціально-економічних та управлінських аспектів їх функціонування. При цьому, недостатньо уваги приділяється вивченню проблем малих міст, враховуючи що вони, у більшості своїй, монофункціональні і за визначенням багатьох науковців знаходяться у стані соціально-економічної депресії. В такій ситуації з метою подальшого проведення багатоаспектних досліджень, які передбачають, у першу чергу, здійснення комплексної соціо-економіко-екологічної оцінки актуальним є вивчення історично обумовленого розвитку, функціонування малих міст та устрою життя мешканців.

Метою роботи є вивчення і систематизація наукових досліджень щодо історії розвитку та функціонування малих міст.

У своїх роботах Н. Складарук (2003) досліджувала економічний комплекс малих міст України та Харківського регіону зокрема. На основі проведених досліджень доведено, що основою сталого розвитку малого міста має стати економічно обґрунтована стратегія з залученням всіх активних сил міста, що поєднує інтереси місцевої влади, бізнесу, населення та створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, а також раціональне використання природних ресурсів та збереження екологічної рівноваги в місті, стабільне підвищення якості життя всіх мешканців малого міста [4]. За результатами досліджень соціально-економічного розвитку малих міст Н. Пушкарьова (2006) зробила висновок, що якість життя населення в них, залежить від ефективності діяльності органів влади всіх рівнів [5]. При дослідженні малих міст Запорізької області Н. Кукса (2006) визначила, що для перспективного розвитку малих

міст необхідно стимулювати подальше поліпшення розміщення продуктивних сил та раціонального поєднання галузевого і територіального планування, а також розвиток економічно перспективних малих міст. Вирішення цього питання сприятиме усуненню надмірного скупчення населення у великих містах, подальшому поліпшенню в малих містах нового житлового будівництва, кращому забезпеченню комунальним та інженерним обладнанням [6]. У своїх роботах Е. Зінь (2007) проаналізував кількісний склад та чисельність населення малих міст на території регіонів України. Науковець вважає, що найбільш гострими загальними проблемами розвитку малих міст є: одностороння спеціалізація підприємств і недостатня завантаженість їх потужностей; недостатні економічні можливості містоутворюючих підприємств, обмеженість вибору професій; нерозвинутість сфери обслуговування, що ускладнює ситуацію у сфері зайнятості населення та породжує демографічні проблеми малих міст. Існує незадовільний стан житлово-комунального господарства, недостатньо розвинута система водо-, енерго-, теплопостачання та каналізаційних мереж. Дорожнє господарство не покращується, що стримує розвиток транспортних міжміських, міжрегіональних зв'язків та зв'язків із сільськими населеними пунктами в зоні впливу малого міста. Будівництво житла та об'єктів інфраструктури, благоустрій міст практично не ведеться. У підручнику «Регіональна економіка» Е. Зінь детально проаналізував Загальнодержавну програму розвитку малих міст (2004) і дійшов висновку, що вона містить науково-методичні, економічні, організаційні, правові заходи щодо забезпечення сталого економічного розвитку та суттєвого покращення життя людей малих міст [7]. Над визначенням оптимальних шляхів фінансово-економічного забезпечення сталого розвитку територіальних громад малих міст України працював І. Боршош (2009). Він досліджував закордонний розвиток малих міст, виокремивши їх основні характеристики та позитивні чинники розвитку, надав пропозиції щодо поліпшення розвитку українських міст [8]. Н. Глинський (2009) займався вивченням тенденцій економічного розвитку малих міст Західної України у

національному та європейському контексті. В результаті досліджень визначено, що розвиток малих міст України, на відміну від західноєвропейський міст, у XX столітті відбувався в умовах адміністративно-командної системи державного управління із фактично повною відсутністю незалежних важелів впливу з боку місцевої влади на економічну ситуацію в місті. Це призвело до того, що малі міста знаходяться на етапі 20-30-річного запізнення у своєму розвитку, порівняно з містами Західної Європи [9]. Дослідженням сучасних проблем реконструкції малих міст в структурі найбільших агломерацій займалися І. Ладигіна та Ю. Шкодовський (2002). Науковцями проаналізовано проектні і наукові розробки радянського періоду, що дозволило виявити у всіх пропозиціях по регулюванню розвитку Харкова і його агломерації пріоритетне значення малих міст – районних центрів із чисельністю населення від 10 до 30 тис. чол.: Богодухова, Валок, Вовчанська, Дергачів, Змієва, Золочева, Нової Водолаги та Чугуєва як елементів розвитку [10]. А. Саприкіна (2011) проводила статистичну оцінку і аналізувала рівень і якість життя населення малих міст Орловської області. Відповідно до критерія ЮНЕСКО – якість життя, були оцінені такі параметри як рівень здоров'я, рівень освіти, рівень безпеки і стан правового поля, участь в житті суспільства, рівень забруднення навколишнього середовища [11].

Дослідженням екологічного стану, оцінкою якості навколишнього природного середовища і пошуком основних засад сталого розвитку малих міст займалися: А. Яротів (1991), Б. Хархаліс (2004), М. Клименко (1996, 2006, 2008), А. Прищеп (2011).

Початок досліджень екологічного стану міського середовища М. Клименком припав на кінець XX століття. Приймавши за основу майбутнього розвитку України засади та принципи сталого розвитку, постала необхідність в оцінці соціо-економіко-екологічного стану адміністративних одиниць різного рівня. Дослідження малих міст є надзвичайно актуальним, адже вони є своєрідними «малими столицями» для навколишніх сільських поселень [12, 13]. До-

слідженням задоволеності місцем проживання в малих поселеннях (екологічний фактор) займалися О. Станек, П. Староста, В. Столбов (2001). Був проведений аналіз відношення жителів до навколишнього середовища через соціологічні опитування. В результаті досліджень було визначені варіації в структурі проєкологічного відношення в окремих країнах. В Канаді, наприклад, економічні цінності більш значні, ніж екологічні. Для жителів болгарських, польських і російських поселень, на відміну від канадців, навколишнє природне середовище є безпосередньою цінністю [14].

Результати досліджень

Історія формування міст тісно взаємопов'язана з історією розвитку людського суспільства і особливо його господарською діяльністю. При побудові перших міст вже суттєво змінюється рельєф, ґрунти та рослинність, а також елементарні ландшафтні комплекси рангу фацій, урочищ [15].

Формування і становлення малих міст пов'язане з певними історичними і військовими подіями, соціально-політичними процесами, розвитком неземлеробської діяльності та різноманітних промислів.

Так, на території Харківщини нараховується 14 малих міст, більшість з яких формувалися на початку II половини XVII століття. Після навали татар у першій половині XII – XIII ст. територія сучасної Слобожанщини тривалий час була майже безлюдною та звалася «диким полем». Однак масове заселення краю українцями почалося з середини XVII століття з метою зміцнення оборони країни від татаро-турецьких нападів. Тут українці засновували поселення-слободи, які згодом переросли у міста. Нинішні малі міста Харківської області, в основному, були створені у період з 1638 по 1674 роки (роком заснування міста Чугуїв вважають 1638 рік, міста Вовчанськ – 1674 рік, міста Люботин та Мерефа були засновані в середині XVII століття), а три міста Слобідської України були засновані дещо пізніше: Красноград (1731), Первомайський (1795), Південне (1906) [18, 19]. На виконання ст. 32 Закону України від 08.06.2000 № 1805-III «Про охорону культурної спадщини» та з метою захисту традиційного

З точки зору конструктивної географії та сучасного урбаністичного ландшафтознавства розглядали проблеми малих міст і географи. У монографії «Селітебні ландшафти Поділля» Г. Денисик та О. Бабчинська (2006) узагальнюють основні етапи формування селітебних ландшафтів міста, досліджують сучасну структуру, пропонують напрями оптимізації та прогнозують розвиток на майбутнє міських систем [15]. О. Дмитрук (2004) розглядав урбанізацію як специфічний процес природокористування та гармонізацію відношень у системі «ландшафт-населення-місто» [16, 17].

характеру середовища такі малі міста Харківської області, як м. Балаклія, м. Богодухів, м. Валки, м. Вовчанськ, м. Зміїв, м. Красноград, м. Куп'янськ, м. Люботин, м. Мерефа, м. Чугуїв внесені до списку історичних населених місць України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.2001 року № 878.

Основними заняттями місцевого населення на той час було, в основному: землеробство, скотарство, широкого розповсюдження набуло ремісництво (ковальське, швецьке, ткацьке, теслярське, гончарне). Окрім того, враховуючи вигідне географічне положення Харківської області та окремо малих міст, на той час, надзвичайно поширеним явищем для мешканців поселень стало чумацтво (м. Балаклія, м. Барвінкове, м. Богодухів) та проведення ярмарок (у м. Вовчанськ проходило по 8-9 разів на рік, у містах Зміїв та Красноград – 3 рази на рік). Розвиток м. Люботина та м. Первомайський був тісно пов'язаний з будівництвом залізничних станцій. Для подальшого промислового розвитку м. Куп'янськ та м. Красноград теж чималу роль відіграло будівництво залізниці. Місто Чугуїв – одне з найстаріших у Харківській області вже у XVII столітті стає ремісничим і торговельним центром Слобідської України. Місто Південне порівняно молоде, і в 30-х роках його значення зросло як курортно-оздоровчого міста. Самі малі міста на той час, в основному, виглядали не влаштованими, без каналізації та освітлення, з пога-

ним плануванням вулиць, не було водостоків, було досить брудно.

Набуття малими містами статусу міст відбулося в різні періоди, починаючи з 1779 року (м. Куп'янськ), закінчуючи 1991 роком (м. Первомайський), що було передбачено окремим законодавством при умові не менше 10 тисяч жителів та високої зайнятості населення у галузях поза сільським господарством. Чотири з чотирнадцяти малих міст Харківської області відносяться до категорії міст обласного підпорядкування: Куп'янськ, Люботин, Первомайський, Чугуїв [18, 19].

З 1967 року в Харківській області швидко зростало міське населення. Важливими промисловими центрами Харківщини на той час були: м. Куп'янськ, м. Балаклія, м. Люботин, м. Мерефа, м. Чугуїв, м. Вовчанськ, м. Красноград, м. Зміїв. В містах розміщувалися підприємства:

- будівельних матеріалів: заводи залізо-бетонних конструкцій (м. Куп'янськ, м. Балаклія, м. Первомайський, м. Мерефа, м. Чугуїв, м. Красноград); цегляні заводи (м. Куп'янськ, м. Богодухів, м. Дергачі, м. Вовчанськ);

- легкої промисловості (м. Чугуїв, м. Дергачі, м. Валки, м. Мерефа, м. Вовчанськ, м. Люботин, м. Красноград);

- харчової промисловості (м. Вовчанськ, м. Куп'янськ, м. Красноград, м. Дергачі, м. Барвінкове, м. Зміїв, м. Чугуїв, м. Богодухів, м. Балаклія).

Особливої уваги приділяли і розвитку сільського господарства, адже на Харківщині є всі сприятливі для цього умови. Так як, сільське господарство області характеризується високою питомою вагою орних земель, то єдиним шляхом розвитку стала інтенсифікація сільськогосподарського виробництва, раціональне використання земель із застосуванням агротехнічних заходів, високої механізації та хімізації.

З часом поступово змінювався зовнішній вигляд малих міст, приділялося багато уваги благоустрою, впорядковувалися вулиці, збільшилася кількість багатоповерхової забудови. Тротуари заасфальтовані або вкриті плиткою, вулиці освітлені, озеленені, створюються парки [18, 19].

На сьогоднішній день на території малих міст Харківщини знаходиться у середньому по 8 промислових підприємств. За даними департаменту з підвищення конкурентоспроможності регіону Харківської обласної державної адміністрації на території малих міст області розміщуються великі промислові компанії: ПАТ «Куп'янський молочно-консервний комбінат» (м. Куп'янськ) з виробництва молочної продукції, ТОВ СП «Українська Восточная рибна компанія» (м. Куп'янськ) з виробництва рибної продукції, ПАТ «Євроцемент-Україна» (м. Балаклія) з виробництва цементу, ТОВ «Амкор Тобакко Пекеджинг Україна» (м. Дергачі) з виробництва тютюнової упаковки. Окрім того, на території малих міст розміщуються потужні промислові підприємства:

- паливно-енергетичного, газопромислового комплексу: ПАТ «Центренерго» Зміївська ТЕС (м. Зміїв), ДП ТЕЦ-2 «Есхар» (м. Чугуїв), УМГ ГПУ «Шебелинкагазвидобування» (м. Балаклія), Куп'янське ЛВУМГ УМГ «Харківтрансгаз» (м. Куп'янськ) тощо;

- підприємства з виробництва будматеріалів: ПАТ ПК «Укрцемент», філія ТОВ з П «Хенкель Баутехнік» (м. Балаклія), ЗАТ «Завод залізобетонних конструкцій» (м. Куп'янськ) та ін.;

- підприємства харчової промисловості: ТОВ «Чугуївський мясокомбінат» (м. Чугуїв), ДП «Укрспирт» Караванське МПД, ВАТ «Люботинський хлібзавод», ПАТ «Люботинський завод «Продтовари» (м. Люботин); ТОВ "Валківський молочний завод" (м. Валки) тощо;

- підприємства легкої промисловості ПП «Адоніс» (м. Люботин) та велика кількість цехів з пошиття одягу та взуття.

У своїй більшості малі міста Харківської області перетинають автомобільні та залізничні шляхи, тому вплив транспортних засобів на якість навколишнього середовища значний – від 60-70% хімічного забруднення атмосферного повітря, до 90% – шумового забруднення. Великими транспортними вузлами є м. Куп'янськ, м. Красноград, м. Люботин, м. Первомайський.

На сьогоднішній день, інфраструктура малих міст Харківщини досить розвинута,

однак виникає низка проблем як екологічного, так і соціально-економічного характеру, що потребують особливої уваги. Сталий розвиток міста, в першу чергу, повинен відповідати потребам гармонізації життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. Хоча на рівні держави прийнято багато законів та законодавчих актів (Розпорядження Кабінету Міністрів від 17.10.2007 року № 880-р «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року», Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року тощо), втілення їх у життя є доволі складним. Адже для розробки стратегічного плану розвитку міста, застосування ефективних заходів покращення стану того чи іншого показника, перш за все, необхідна ґрунтовна оцінка, що дозволить встановити правильні напрямки та завдання подальшого розвитку.

Для інтегральної оцінки території малих міст важливо розглядати соціо-економіко-екологічні показники, але на сьогоднішній день постійний моніторинг цих складових проводиться вибірково.

Під час проведених досліджень було проаналізовано соціальні показники малих міст Харківської області за 2011, 2012, 9 місяців 2013 року. Стосовно демографічних показників можна відмітити, що за досліджуваний період у всіх малих містах спостерігається постійне перевищення смертності над народжуваністю, однак у 2012 році майже у всіх містах показники народжуваності були вищими ніж у 2011 та 2013 роках, окрім м. Південний, де народжуваність становила 60 осіб на рік – це найменший показник. Найбільше природне скорочення осіб за 9 місяців 2013 року спостерігається у містах Балаклія і Люботин (246 та 232 особи відповідно).

Важливим показником соціального благополуччя малих міст є показники криміногенної ситуації. Так, наприклад, кількість зареєстрованих злочинів у 2011 році у м. Мерефа та м. Південний становила 216 та 12 відповідно, а вже у 2013 році зросла у 3-4 рази. Щодо забезпеченості населення житлом протягом досліджуваного періоду, то спостерігається стабільність. Позитивна тенденція щодо житлового забезпечення

відмічена у містах Балаклія, Красноград, Люботин, Первомайський, Чугуїв.

Якість життя людей є однією із важливих складових показників соціально-економічного розвитку країни. Медико-демографічна ситуація на території малих міст Харківської області досить складна і неоднозначна. Різниця між захворюваністю в окремих малих містах залежить від багатьох чинників: віковий та статевий склад населення, поєднання різних факторів навколишнього середовища, повнота обліку захворюваності. В зв'язку з цим, у динаміці загальної захворюваності населення не спостерігається чіткої тенденції до зменшення або збільшення кількості захворювань. В структурі загальної захворюваності по малим містам переважають хвороби органів дихання (найвищі показники у містах Південне (22862 випадки), Первомайський (16376 випадків), Чугуїв (18250 випадків), ендокринної системи (м. Люботин (7961 випадок), м. Балаклія (4292 випадки), новоутворення (м. Люботин, м. Чугуїв, м. Балаклія) та хвороби нервової системи (м. Люботин, м. Мерефа, м. Південне).

Економічний статус малих міст також визначається багатьма показниками. Так, наприклад, значний вклад в економіку міст вносять малі підприємства (дані станом на 2013 рік): на території м. Богодухів розміщується 70 малих підприємств, в м. Чугуїв – 43, в м. Люботин – 36, в м. Первомайський – 34, в м. Валки – 29, в м. Зміїв – 21. Середня заробітна плата коливається у межах 2167 грн. (м. Богодухів) до 3641 грн. (м. Красноград). Високий рівень безробіття у містах Зміїв та Мерефа (1,7 % до населення працездатного віку). В цілому, недостатнє використання внутрішнього виробничого потенціалу малих міст Харківської області втрачають населення працездатного віку як самого міста, так і прилеглих сільських населених пунктів.

Аналіз екологічної ситуації у малих містах Харківщини може відобразити загальну картину місця проживання населення. Основними джерелами забруднення атмосферного повітря на території малих міст є підприємства паливно-енергетичного, газопромислового комплексу та підприємства з виробництва будматеріалів, підприємства

харчової промисловості. Кількість сумарних викидів в атмосферу, наприклад, у м. Первомайський протягом 2011-2013 років має тенденцію до зростання від 0,2188 тис. тонн до 5,0558 тис. тонн, у м. Зміїв навпаки – сумарні викиди зменшуються в 1,3 рази до 0,1974 тис. тонн на рік. Обсяг викидів забруднюючих речовин у розрахунку на одну особу у малих містах коливається від 47,2 кг (м. Люботин) до 161,01 кг (м. Первомайський). Найбільші об'єми води в територіальному розрізі за 2013 рік споживаються крупними підприємствами житлово-комунального господарства, теплоелектростанціями, наприклад, в містах Чугуїв (1,5 млн. м³), Первомайський (1,3 млн. м³), Балаклія (628 тис. м³). Очисні споруди міст Балаклія, Богодухів, Валки, Зміїв, Первомайський знаходяться в незадовільному стані та працюють з порушеннями технологічної очистки. Станом на 2012 рік у містах Первомайський, Чугуїв,

Красноград до природних водних об'єктів скидається від 7,483 млн. м³ до 2,847 млн. м³ недостатньо очищених зворотних вод. У містах Валки та Балаклія скид недостатньо очищених вод коливається в межах 1,277-1,533 млн. м³, значно нижчими ці показники є в м. Зміїв та м. Богодухів 0,663 і 0,122 млн. м³ відповідно. Дуже гостро у малих містах стоїть питання утворення, накопичення та утилізації твердих побутових відходів. У малих містах, що є центрами адміністративних районів, централізованим плановим вивезенням охоплено до 70 % утвореного побутового сміття. Протягом 2013 року у м. Зміїв було утворено 22969 т відходів I-VI класів небезпеки, у м. Красноград – 16465 т, у м. Чугуїв – 8067 т, у м. Первомайський – 5977 т тощо. У містах Барвінкове, Богодухів, Первомайський, Чугуїв утворені відходи I-VI класів небезпеки повністю підлягають утилізації, обробці чи переробці.

Висновки

Малі міста Харківщини є окремою адміністративною одиницею зі своїми специфічними соціально-економіко-екологічними особливостями. Історично сформований устрій малих міст обумовив сучасний стан їх розвитку.

2. Сучасні малі міста Харківської області мають певні недоліки, характерні для даного типу поселень, такі як монопрофільна функціональна структура господарського комплексу, порушення науково обґрунтованих критеріїв ефективної організації і розвитку міського господарства, невелика зайнятість працездатного населення, низька можливість реалізації соціально-культурних потреб населення. Останнім часом знизилися рівні промислового виробництва, посилилося соціальне напруження у малих містах (значне зниження товарообігу підприємств, підвищення рівня безробіття, зниження тривалості життя, збільшення кількості злочинів). Особливої уваги заслуговує загострення демографічних проблем: підвищення природного скорочення супроводжується міграційним відтоком. Виходячи з цього для сталого розвитку малих міст вкрай важливим є розробка, прийняття та впровадження оптимальних управлінських рішень.

Для правильної організації і функціонування території малих міст, мінімізації пошкоджень природних систем, оптимізації природокористування, забезпечення здоров'я населення необхідний постійний різноплановий моніторинг. Оскільки населення малих міст складає більше половини населення Харківщини, і їх здоров'я і добробут напряму залежить від соціально-економічного стану, якості навколишнього середовища. Тому вирішення проблем сталого розвитку є першочерговим завданням для органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій.

Слід зауважити, що Харківська область станом на 2012 рік в рейтингу конкурентоспроможності регіонів посідає 2 місце серед всіх областей України. І це не випадково, адже вигідне географічне розташування, рівнинність рельєфу, помірно-континентальний клімат, родючі ґрунти, потужні природно-ресурсний та природно-рекреаційний потенціали не тільки Харківської області, а і кожного окремого малого міста, дають можливість визначити раціональні і ефективні шляхи розвитку кожного населеного пункту з метою досягнення стійких позитивних результатів.

Література

1. Реймерс Н. Ф. Природопользование: Словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
2. Білецька Г. А. – Урбоекологія 444. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bookdn.com/book_538.html.
3. Кравченко О. К. Проблеми забруднення атмосфери малих міст (на прикладі Харківської області) / О. К. Кравченко, А. Н. Некос // Тези ІХ Всеукраїнської конференції студентів, магістрантів та аспірантів «Сучасні проблеми екології та геотехнології», 5-7 березня 2012 року. – Житомир: ЖДТУ, 2012. – С. 173-174.
4. Склярчук Н. И. Стратегическое планирование социально-экономического развития малого города / Н. И. Склярчук // Коммунальное хозяйство городов: Науч.-тех. сб. Вып.48. К.: Техніка, 2003. – С.114-119.
5. Пушкарьова Н. О. Методологія місцевого розвитку / Н. О. Пушкарьова // Економіка будівництва і міського господарства. – 2010. – Т. 6. – №4. – С.199-205.
6. Кукса Н. Потенціал розвитку малих міст Запорізької області / Кукса Н. // Розвиток географічної думки на півдні України: проблеми і пошуки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Мелітопольського відділу Українського географічного товариства (27-28 вересня 2006 року). – Мелітополь: «Видавництво Мелітополь», 2006. – С 109-112.
7. Зінь Е. А. Регіональна економіка: Підручник / Е. А. Зінь – К.: «ВД «Професіонал», 2007. – 528 с. ISBN 978-966-370-066-3
8. Боршош І. Шляхи забезпечення фінансово-економічної самодостатності малих міст / І. С. Боршош, Ю. О. Чернецький // Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. – Вип. 2 (25). – 468 с.
9. Глинський Н.Ю. Дослідження тенденцій економічного розвитку малих і середніх міст Західної України у національному та європейському контексті / Н. Ю. Глинський // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2009. – № 657. – С. 474-484.
10. Ладигіна І. Сучасні проблеми реконструкції малих міст в структурі найбільших агломерацій / І.Ладигіна, Ю. Шкодовський. // Ватерпас. – 2002. – № 3 – С.22-23.
11. Сапрыкина А. Е. Статистическая оценка и анализ уровня и качества жизни населения малых городов Орловской области / А. Е. Сапрыкина // Социально-экономические аспекты развития малых городов. – Ливны, 2011. – С.327-332.
12. Клименко М.О. Оцінка соціо-економіко-екологічного стану селітебної території міських поселень в контексті сталого розвитку / М. О. Клименко, А. М. Прищеп, О. А. Брежицька. // Збірник наукових праць ЖНАУ № 1 (28) Житомир – 2011. – С. 95-103.
13. Клименко М. О. Встановлення та аналіз індикатора якісного стану ґрунтового покриву для міста / М. О. Клименко // Методологія місцевого розвитку / Н. О. Пушкарьова // Економіка будівництва і міського господарства. – 2010. – Т. 6. – №4. – С.199-205.
14. Станек О. Удовлетворенность местом жительства в малых поселениях: экологический фактор / О. Станек, П. Старста, В. Столбов // Социс. – 2001. – № 7. – С.97-105.
15. Денисик Г. І. Селітебні ландшафти Поділля / Г. І. Денисик, О. І. Бачинська – Вінниця, ПП «Видавництво «Геза», 2006. – 256 с.
16. Дмитрук О. Ю. Урбаністична географія з основами урбоекології: Ландшафтний аспект / О. Ю. Дмитрук. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2000. – 140 с.
17. Дмитрук О. Ю. Урбанізовані ландшафти: теоретичні та методичні основи конструктивно-географічного дослідження. / О. Ю. Дмитрук. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – 240 с.
18. Історія міст і сіл Української РСР: В 21 т. Харківська область / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: П. Т.Третьяков (голова) та ін. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1967. – 1086 с.
19. Матеріали Харківського відділу Географічного товариства України. – Вип. VIII: Харьковская область. Природа и хозяйство. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1971. – 248 с.

Надійшла до редколегії 5.03.2014